

Ranger Theory about National or Agricultural Lands, Criteria and Responsibilities

Mehrdad Pakzad^{*1}, *Elias Yari*², *Mehdi Taleghan Ghaffari*³, *Abuzar Taleghan Ghaffari*⁴

1. Ph.D. Student in Private Law, Faculty of Law and Political Science, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: M.pakzad@stu.umz.ac.ir

2. Assistant Professor and Faculty Member, Faculty of Humanities, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran.

Email: e.yari@ilam.ac.ir

3. Ph.D. Student in Private Law, Faculty of Law and Political Science, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

Email: m.taleghanghaffari@stu.umz.ac.ir

4. Ph.D. Student in Environmental Sciences and Engineering, Faculty of Natural Resources and Agriculture, Tonkabon Branch, Islamic Azad University, Tonkabon, Iran.

Email: abouzar.tgh5@gmail.com

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2022.316752.1869

Received:
10 June 2022

Accepted:
13 August 2022

Published:
6 December 2023

ABSTRACT

Natural resources such as land and mountains and seas are one of the God-given riches of societies protect and utilize it is one of the major tasks of governments. One of the most important natural resources is national land; it may be forest or grassland or desert. It is extremely important to distinguish national lands that belong to all people from agricultural lands that belong to a private owner. The that law gives the rangers the right to identify these two types of lands based on certain legal rules and criteria. Since there is always the possibility of rangers mistake in this diagnosis, in case of objection of the interested party, special legal authorities to deal with the objection and invalidation of ranger theory are provided in the law, which in some cases a special commission and in some other cases It is legal. In addition, according to the general principles of law, such as

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

the principle of compensation for all illegitimate damages, and also according to the jurisprudential rule, it should be said that if the warlord has committed a mistake in identifying lands, the owner of the land, who has already suffered damage due to this misdiagnosis, can file a lawsuit against the warlord in the General Court of Legal Law in accordance with the general rules of civil liability and claim the damages.

Keywords: Civil liability, National Lands, Agricultural Lands, Rangers, Ranger Theory.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Mehrdad Pakzad: analysis, Investigation, Resources, Conceptualization, Methodology, Software.

Elias Yari: Resources, Validation, Conceptualization, Methodology.

Mehdi Taleghan Ghaffari: Data Curation, analysis, Conceptualization, Methodology, Software.

Abuzar Taleghan Ghaffari: Data Curation, Conceptualization, Methodology, Software.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Pakzad, Mehrdad, Elias Yari, Mehdi Taleghan Ghaffari & Abuzar Taleghan Ghaffari. "Ranger Theory about National or Agricultural Lands, Criteria and Responsibilities" *Journal of Legal Research* 22, no. 55 (December 6, 2023): 405-426.

E x t e n d e d   A b s t r a c t

Natural resources such as lands, mountains, and seas are one of the God-given wealth of societies, whose protection and optimal use is one of the main duties of governments. One of the most important natural resources is national lands; these lands may be forests, pastures, or deserts. It is extremely important to distinguish national lands that belong to all people from agricultural lands that belong to private owners. The law has given the authority to distinguish between these two types of land based on certain legal criteria. Since there is always the possibility of Sarjanggalban's mistake in this diagnosis, in case of protest by the beneficiary, special legal authorities are provided in the law to deal with the objection and invalidate Sarjanggalban's theory; In some cases, this authority is a special commission and in some other cases it is a legal court. In addition, according to the general principles of law, such as the principle of compensation for all illegal damages, and also based on the jurisprudence rule of no harm, it should be said that if Sarjanggalban has made a mistake in the identification of lands, the owner of the land, who has already suffered damage due to this incorrect identification, must According to the general rules of civil responsibility, he can file a lawsuit against Sarjanggalban in the general legal court and claim the damages.

Lands are of special importance in most societies and countries and are considered one of the important platforms for economic development. The important agricultural industry, which is closely related to land, also has a special value and importance in the path of development. Our country is not an exception to this rule due to the hot and dry climate, limited water resources and large population. In addition to the continuous increase in the price of land and the existence of new tools and machines and scientific advances in the field of agriculture, it is possible to convert non-agricultural land into agriculture and then acquire it by profit-seeking individuals. In the shadow of this situation, the ominous phenomenon of land grabbing has become one of the basic problems of the judiciary as well as other government departments; Therefore, the negative and destructive effects of destroying non-agricultural lands, which are other than natural resources, are not hidden from anyone. Disruption of the normal system of nature and the acquisition of unfair and huge wealth by land grabbers and encroachers to national lands and natural resources are among these destructive effects. In order to avoid these destructive effects, preventing encroachments on national lands and natural resources has been one of the main concerns of legislators since the distant past. In this regard, the land nationalization law was approved in December 1341, and related laws and regulations were also approved in the following years. This law has given Sarjanggalban to distinguish the type of land (national or non-national) and

set the criteria as being agricultural or fallow in December 1341. It is possible to recognize this type of criterion for that year by seeing the land, but with the passage of time and due to the lack of sufficient scientific tools, this criterion is influenced by the personal opinions of the forester. However, this theory is objectionable and the protesting person can prove the incorrectness of Sarjangalban's theory in competent legal authorities; However, this protest will involve the protesting person in judicial procedures and complex proceedings, as well as incurring stress and mental pressure and excessive financial expenses, including lawyer's fees and expert's fees.

Sarjangalban's diagnosis regarding the nationality of lands is of special importance for the government and individuals. This theory may have effects and consequences that harm the rights of the government and individuals. In order to avoid these problems, you should think of a work method that has a guarantee of implementation so that Sarjangalban does not commit negligence and carelessness in presenting the theory; In this regard, it is necessary that first the legislator, Sarjangalban, should present the theory along with the reasons and documents, including the presentation of the interpretation of the aerial photo of the year 41, (if there is no photo in the country mapping organization or the army mapping organization, the photos of the following years) the land in question, and if the documents are not provided, the theory will not be accepted from Sarjangalban.

Also, in the discussed theory, Sarjangalban should only pay attention to the conditions of the land in the year 41 and not take into account the existing conditions such as the slope of the land, the type of soil and the current vegetation of the land. This issue seems to be impossible except by interpreting the aerial photographs of that year. Obviously, in this regard, holding training classes on laws and regulations related to the discussion of diagnosis, while serving, will greatly help to increase the scientific and legal knowledge of foresters and will reduce the possibility of mistakes. In terms of legislation, despite the general articles and principles of civil liability requiring the perpetrator of any damage to be compensated, the laws should clearly state the civil liability of Sarjangalban as well as the government's right to refer to Sarjangalban to compensate for losses. be expected to enter the government.

نظریه سرچنگلبان در خصوص اراضی ملی یا کشاورزی؛ معیارها و مسؤولیت‌ها

مهرداد پاکزاد^{۱*}، الیاس یاری^۲، مهدی طالقان غفاری^۳، ابوذر طالقان غفاری^۴

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

* نویسنده مسئول: Email: M.pakzad@stu.umz.ic.ir

۲. استادیار و عضو هیأت علمی، دانشکده علوم انسانی، ایلام، ایران.

Email: e.yari@ilam.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

Email: m.taleghanghafari@stu.umz.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری علوم و مهندسی محیط زیست، دانشکده منابع طبیعی و کشاورزی، واحد تنکابن، دانشگاه آزاد اسلامی، تنکابن، ایران.

Email: abouzar.tgh5@gmail.com

چکیده:

منابع طبیعی مانند زمین‌ها و کوه‌ها و دریاها، یکی از ثروت‌های خدادادی جوامع است که حفاظت و استفاده بهینه از آن، یکی از وظایف اصلی دولت‌ها است. یکی از مهم‌ترین منابع طبیعی، اراضی ملی است؛ این اراضی ممکن است جنگل یا مرتع یا کویر باشد. تشخیص اراضی ملی که متعلق به تمام مردم است از اراضی کشاورزی که متعلق به مالک خصوصی آن است از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. قانون، اختیار تشخیص این دو نوع اراضی را بر اساس ضوابط و معیارهای قانونی مشخصی به سرچنگلبانان داده است. از آنجا که احتمال اشتباه سرچنگلبان در این تشخیص همیشه وجود دارد در صورت اعتراض ذی‌نفع، مراجع قانونی ویژه‌ای برای رسیدگی به اعتراض و ابطال نظریه سرچنگلبان در قانون پیش‌بینی شده است که این مراجع در برخی موارد کمیسیونی خاص و در برخی موارد دیگر دادگاه حقوقی است. علاوه‌براین، مطابق اصول کلی حقوق مانند اصل جبران کلیه خسارات نامشروع و نیز بر اساس قاعده فقهی لاضرر باید گفت در

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌کده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2022.316752.1869

تاریخ دریافت:

۲۸ بهمن ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۳۰ فروردین ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۵ آذر ۱۴۰۲

صورتی که سرچنگلبان در تشخیص اراضی مرتکب تقصیر شده باشد، مالک زمین که از قبل این تشخیص نادرست، دچار خسارت شده است می‌تواند مطابق قواعد عمومی مسؤولیت مدنی در دادگاه عمومی حقوقی به طرفیت سرچنگلبان طرح دعوی کند و خسارت وارده را مطالبه نماید.

کلیدواژه‌ها:

مسؤولیت مدنی، اراضی ملی، اراضی کشاورزی، سرچنگلبان، نظریه سرچنگلبان.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

مهرداد پاکزاد: تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار. الیاس یاری: منابع، اعتبارسنجی، مفهوم‌سازی، روش‌شناسی. مهدی طالقان غفاری: نظارت بر داده‌ها، تحلیل، مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار. ابودر طالقان غفاری: نظارت بر داده‌ها، مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

پاکزاد، مهرداد، الیاس یاری، مهدی طالقان غفاری و ابودر طالقان غفاری. «نظریه سرچنگلبان در خصوص اراضی ملی یا کشاورزی: معیارها و مسؤولیت‌ها». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۲، ش. ۵۵ (۱۵ آذر ۱۴۰۲): ۴۰۵-۴۲۶.

مقدمه

اراضی در اکثر جوامع و کشورها از اهمیت خاصی برخوردار بوده و یکی از بسترهای مهم برای توسعه اقتصادی تلقی می‌شوند. صنعت مهم کشاورزی نیز که ارتباط تنگاتنگی با اراضی دارد نیز به نوبه خود از ارزش و اهمیت ویژه‌ای در مسیر توسعه برخوردار است. کشور ما نیز با توجه به گرم و خشک بودن آب و هوا و محدود بودن منابع آبی و تکرر جمعیت از این قاعده مستثنا نیست. به‌علاوه افزایش مستمر قیمت اراضی و وجود وسایل و ماشین‌آلات جدید و پیشرفت‌های علمی در زمینه کشاورزی، امکان تبدیل اراضی غیرکشاورزی به کشاورزی و سپس تملک آن توسط اشخاص سودجو و منفعت‌طلب را فراهم ساخته است. در سایه همین وضعیت، پدیده شوم زمین‌خواری به یکی از معضلات اساسی قوه قضاییه و نیز سایر بخش‌های حاکمیتی تبدیل شده است؛ از این‌رو آثار منفی و مخرب از بین بردن اراضی غیرکشاورزی که جزء منابع طبیعی است بر کسی پوشیده نیست. برهم خوردن سیستم عادی طبیعت و نیز کسب ثروت‌های ناعادلانه و هنگفت توسط زمین‌خواران و متجاوزان به اراضی ملی و منابع طبیعی ازجمله این آثار مخرب است. برای اجتناب از این آثار مخرب، جلوگیری از تعدیات و تجاوزات به اراضی ملی و منابع طبیعی از گذشته‌های دور یکی از دغدغه‌های اصلی مقنن بوده است. در همین راستا قانون ملی شدن اراضی در دی‌ماه سال ۱۳۴۱ به تصویب و قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط نیز در سال‌های بعد به مرحله تصویب رسید. این قانون تشخیص نوع اراضی (ملی یا غیرملی) را به سرچنگلبان داده و معیار را کشاورزی بودن و یا تحت آیش بودن در دی‌ماه سال ۱۳۴۱ قرار داده است. تشخیص این نوع معیار برای آن سال با دیدن اراضی امکان‌پذیر بوده ولیکن با گذشت زمان و به دلیل نبودن ابزارهای علمی کافی این معیار تحت تأثیر نظرات شخصی جنگلبان قرار می‌گیرد. هرچند این نظریه قابل اعتراض است و شخص معترض می‌تواند در مراجع ذی‌صلاح قانونی نادرست بودن نظریه سرچنگلبان را به اثبات برساند؛ ولی این اعتراض شخص معترض را درگیر مراحل قضایی و تشریفات پیچیده دادرسی و نیز متحمل استرس و فشارهای روحی و هزینه‌های مالی گزاف ازجمله حق الوکاله وکیل و حق الزحمه کارشناسی خواهد کرد. در این مقاله برآنیم که معیارها و ضوابط نظریه سرچنگلبان و نیز مسؤولیت مدنی وی در صورت عمد یا اشتباه در بیان نظریه تشخیص را مورد بررسی قرار داده و پیشنهاد حقوقی متناسب در راستای تشخیص صحیح این موضوع را ارائه کنیم. از آنجا که مطابق اصل ۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی کلیه قوانین مالی و اقتصادی و جزایی و ... که در کشور تصویب می‌شود باید بر اساس موازین اسلامی باشد، ضروری است که نخست پیشینه فقهی اراضی ملی را در فقه شیعه مورد بررسی قرار دهیم و بعد از فراغت از این

موضوع مهم به نقد قوانینی که در این زمینه تصویب شده خواهیم پرداخت. نوع مطالعه این موضوع از نوع بررسی کتابخانه‌ایی و مروری است و بعد از بررسی، پیشنهادهای مرتبط ارائه می‌گردد.

۱ - جایگاه بحث

منابع طبیعی از ثروت‌های عمومی است که آثار بسیار مهم مستقیم و غیرمستقیمی بر پوشش گیاهی، آلودگی هوا، میزان بارندگی، کشاورزی و زیست‌جانوری دارد. در فقه امامیه این ثروت عمومی را انفال می‌نامند. برای وارد شدن در این بحث، ابتدا به تعاریف در لغت، فقه و حقوق پرداخته می‌شود و سپس به‌طور مبسوط قوانین مرتبط بررسی می‌گردد.

منابع، جمع منبع در لغت به معنای منشأ می‌باشد.^۱ طبیعی، به معنای اختصاص یافته به طبیعت است.^۲ در فقه اسلامی که منشأ اقتباس اکثریت قوانین در ایران است، هم در قرآن کریم و هم در سنت، اهمیت اراضی و منابع طبیعی مورد توجه واقع شده است. نام یکی از سوره‌های قرآن مجید انفال است و در این سوره مبارکه، به بیان برخی احکام انفال یا همان منابع طبیعی و نیز لزوم پرداخت خمس پرداخته شده است. حقوق‌دانان ایرانی و نیز فقهای شیعه و اهل تسنن نیز تعاریف متنوعی از انفال ارائه کرده‌اند؛ برای مثال یکی از حقوق‌دانان برجسته ایرانی در تعریف انفال بیان داشته است: «انفال عبارت است از زمین موات یا اراضی غیرموات که بدون جنگ به حکومت اسلامی واگذار شود».^۳ بین علمای شیعه و سنی در خصوص تعریف انفال و تخصیص خمس اختلاف نظر وجود دارد. اهل سنت، خمس را در سوره مذکور مختص غنایم جنگی می‌دانند، ولی فقهای شیعه به چیزی فراتر از غنایم قائل هستند.^۴ در برخی تفاسیر شیعی قرآن کریم، کلمه انفال را هم شامل غنایم جنگی می‌دانند و هم شامل فیء. فیء به معنای اراضی رها شده و متروک، کوه‌ها، جنگل‌ها، دریاها، خالصات شاهان و ارث افراد بی‌وارث می‌باشد.^۵ در سنت ائمه اطهار نیز به اهمیت و تأثیر منابع طبیعی پرداخته شده است؛ امام صادق (ع) در خصوص تأثیر این منابع در رفاه بشر فرموده‌اند: «زندگی خوش نمی‌شود مگر با سه چیز: هوای پاک،

۱. حسن عمید، فرهنگ عمید (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۷)، ۸۰۹.

۲. همانجا.

۳. محمد جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۳)، ۹۵.

۴. محمد فاکر میبیدی، «تفسیر مقارن آیه شریفه خمس»، مجله مطالعات تفسیری ۱۰ (۱۳۹۱)، ۷-۳۰.

۵. سید محمدحسین علامه طباطبایی، ترجمه تفسیرالمیزان، جلد نهم، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی (قم: جامعه مدرسین، ۱۳۷۴)، ۱۰-۵.

آب فراوان و زمین نرم و سست (آماده زراعت))^۶ یا در حدیث دیگر کوه‌ها را منبعی برای جمع آب و ایجاد چشمه‌ها و معادن دانسته‌اند.^۷ در اصل ۴۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز آمده است: «انفال و ثروت‌های عمومی از قبیل زمین‌های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی، کوه‌ها، دره‌ها، جنگل‌ها، نزارها، بیشه‌های طبیعی، مراتعی که حریم نیست، ارث بدون وارث و اموال مجهول‌المالک و اموال عمومی که از غاصبان مسترد می‌شود در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آنها عمل نماید. تقصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می‌کند.» انفال جمع نفل، یک اصطلاح فقهی است، یعنی اراضی که مردمش آن را ترک کرده باشند و یا تسلیم مسلمین شده و دیگر موارد بیان شده در اصل فوق که متعلق به امام (ع) است و قابل خرید و فروش نیست.^۸

اولین قانونی که در کشور ایران به‌طور مستقل به اراضی ملی پرداخت و تاکنون به حیات خود ادامه داده است قانون ملی شدن جنگل‌های کشور، مصوب ۲۷ دی‌ماه ۱۳۴۱ می‌باشد. قانون دیگری در سال‌های بعد در تکمیل قانون مزبور تحت عنوان «قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع» در تاریخ ۱۳۴۶/۵/۲۵ به تصویب رسید. در این قانون به تعاریف مختلفی از جمله تعریف اراضی جنگلی پرداخته شده است و برخی از مواد آن در سال ۱۳۴۸ اصلاح گردید. ماده ۱ قانون ملی شدن جنگل‌های کشور، به صراحت اعلام داشته است که عرصه و اعیان تمامی جنگل‌های کشور و مراتع و بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی کشور جزء اموال عمومی است و حتی اگر افراد متصرف بوده و سند رسمی نیز داشته باشند، مالکیت متعلق به دولت است. همان‌طور که از متن ماده مشخص است در صورتی که فردی از قبل متصرف اراضی ملی بوده و یا حتی سند مالکیت داشته باشد، این تصرف و مالکیت اثر حقوقی نداشته و مالکیت این اراضی متعلق به دولت است. حکم مندرج در این ماده با قواعد و اصول اولیه حقوقی، از جمله عطف به ماسبق نشدن قوانین همخوانی ندارد. بر اساس قاعده عطف به ماسبق نشدن قوانین، قانونی که وضع می‌شود نباید نسبت به حقوق مکتسبه اشخاص که در گذشته به وجود آمده سرایت پیدا کند.^۹ ماده ۴ قانون مدنی نیز به صراحت قاعده عطف به ماسبق نشدن قوانین را پذیرفته است. بر اساس این ماده: «اثر قانون نسبت به آتیه است و قانون نسبت به ماقبل خود اثری ندارد مگر

۶. حسن بن علی ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول (ص) (قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴)، ۳۲۰.

۷. مفضل بن عمر، شگفتی‌های آفرینش (توحید مفضل)، مترجم: نجف علی میرزایی، (قم: انتشارات هجرت، ۱۳۷۷)، ۱۳۹.

۸. سید جلال‌الدین مدنی، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی (تهران: نشر همراه، ۱۳۷۰)، ۱۲۱.

۹. ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۸۳)، ۲۳۷.

اینکه در خود قانون، مقررات خاصی نسبت به این موضوع اتخاذ شده باشد، « قانون گذار نیز در قانون ملی شدن جنگل های کشور، حکم ماده ۴ قانون مدنی را تا حدی مدنظر قرار داده است و در راستای تعدیل حکم ماده ۱ قانون ملی شدن جنگل ها در تبصره های ۲ و ۳ ماده ۲ و مواد بعدی این قانون، استثنائاتی برای حفظ حقوق اشخاصی که قبل از تصویب این قانون حقی داشته اند وضع کرده است؛ لکن موضوع مورد بحث این مقاله تنها اجازه بررسی به تبصره ۳ ماده ۲ را فراهم می کند؛ تبصره ۳ ماده ۲ اعلام داشته است که اراضی کشاورزی، باغات و خانه های روستایی که در تاریخ تصویب این قانون (۲۷ دی ماه سال ۱۳۴۱) در محدوده اراضی جنگل ها و مراتع قرار گرفته، مستثنا است و ادارات ثبت مجازند با تشخیص گواهی سازمان منابع طبیعی (جنگلبانی وقت)، اسناد مالکیت عرصه و اعیان جدا برای مالکان آنها صادر کند. پس ملاک تشخیص اراضی ملی از اراضی غیر ملی، وضعیت زمین در دی ماه سال ۴۱ است؛ یعنی اگر زمینی در تاریخ مزبور باغ یا خانه روستایی و یا مزروعی باشد هر چند در جنگل یا مرتع باشد، مستثنا از اراضی ملی است و به مالکیت عمومی در نمی آید. همین موضوع در بند ۶ ماده ۱ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع مصوب سال ۱۳۴۶، در تعریف اراضی جنگلی آمده است. به صراحت در بند الف این ماده، قید گردیده که اراضی که دارای آثار و شواهد جنگل از قبیل نهال یا پاجوش یا بوته یا کنده درختان جنگلی باشد مشروط بر اینکه در تاریخ ملی شدن جنگل ها یعنی ۲۷ دی ماه سال ۴۱، تحت کشت یا آیش نبوده و تعداد کنده در هکتار از بیست و با تعداد نهال یا بوته جنگلی در هر هکتار جداگانه یا در مجموع از یکصد عدد و یا مجموع تعداد نهال و بوته و کنده در هر هکتار از یکصد عدد تجاوز ننماید؛ ملی محسوب نمی شود. در بند ب، مجدد مقنن قاعده مزبور را در خصوص درختان تعدیل می کند و اعلام می دارد که اگر درختان خودروی جنگلی، به طور پراکنده وجود داشته باشد و حجم این درختان در شمال کشور یعنی از حوزه آستارا تا حوزه گلیداغی در هر هکتار کمتر از پنجاه متر مکعب و در سایر نقاط ایران کمتر از بیست متر مکعب باشد، اراضی جنگلی است، مشروط بر اینکه در تاریخ ملی شدن جنگل ها تحت کشت یا آیش نبوده باشد. همان طور که ملاحظه می شود در این قانون، در خصوص تعریف اراضی جنگلی، بین اراضی که فقط در آن درخت وجود دارد و اراضی که در آن بوته جنگلی یا نهال یا کنده یا هر سه وجود دارد، تفاوت به وضوح قابل رؤیت است؛ به این نحو که برای تشخیص اراضی جنگلی که بر اساس قانون ملی است، باید به نوع پوشش جنگلی دقت گردد؛ اول، اینکه زمین مورد تشخیص دارای حجم درختان جنگلی خودرو هست یا خیر، دوم اینکه در حوزه خط شمالی یعنی از آستارا تا گلیداغی است یا سایر نقاط، بعد بررسی گردد در سال ۴۱، تحت کشت یا آیش بوده یا خیر. در صورتی که در هر

نقطه‌ای از کشور در این سال، زمینی تحت کشت یا آیش بوده باشد دیگر بحث میزان متر مربع حجم درختان خودروی جنگلی تأثیری ندارد و در غیر این صورت، یعنی در سال ۴۱، تحت کشت یا آیش نباشد دیگر میزان حجم و منطقه بر اساس این ماده در جنگلی بودن یا کشاورزی بودن اراضی مؤثر است، ولی نباید از این ماده برای اراضی که در آن تاریخ تحت کشت یا آیش نبوده‌اند، میزان حجم پوشش درختان را ملاک قرار داد، چون بر اساس ماده ۱ و تبصره ۳ ماده ۲ قانون ملی شدن جنگل‌های کشور، در صورتی که در سال ۴۱، تحت کشت یا آیش نبوده است ملی و متعلق به دولت است. نکته دیگر آنکه قانون‌گذار در بند الف، از بند ۶ ماده ۱ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، در تعریف اراضی جنگلی که در آن اراضی بوته یا نهال یا کنده قرار دارد معیاری متفاوت از اراضی که فقط در آن درختان خودروی جنگلی وجود دارد قرار داده است؛ بر این اساس در تشخیص ملی یا غیرملی بودن این اراضی باید ابتدا نوع پوشش گیاهی این اراضی یعنی تفاوت بین نهال، کنده و بوته با درختان خودروی جنگلی را مد نظر قرار داد و بحث بعدی تعداد میزان نهال، کنده و بوته در هر هکتار شماره شود و موضوع بعدی اینکه در سال ۴۱، تحت کشت یا آیش بوده است یا خیر. پس اگر زمینی در سال ۴۱، تحت کشت یا آیش باشد و در هر هکتار کمتر از صد عدد، جداگانه یا مجموعاً بوته جنگلی، کنده یا نهال داشته باشد، زمین مورد تشخیص غیر ملی و زراعی است؛ اما در غیر این صورت ملی محسوب می‌شود. در این خصوص، اولین شرط، تحت کشت یا آیش بودن در سال ۴۱ است. شرط تعداد فرع بر آن است؛ زیرا بر اساس ماده ۱ و تبصره ۳ ماده ۲ قانون ملی شدن، ملی محسوب خواهد شد. ولی در بند ۵ ماده ۱ آیین اجرایی قانون ملی شدن جنگل‌ها مصوب ۶ شهریور سال ۱۳۴۲، مصوب هیأت وزیران، در تعریف اراضی جنگلی در بندهای الف، ب، ج، تفاوت بین درختان با سایر پوشش‌های گیاهی قائل نشده است و تنها ملاک را تحت کشت و آیش بودن در سال ۴۱، قرار داده است. در راستای حل این تعارض باید گفت، با توجه به اینکه قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها، قانون مصوب مجلس می‌باشد ولی آیین‌نامه اجرایی، مصوبه هیأت وزیران است،^{۱۰} قانون ملی شدن جنگل‌ها بر آیین‌نامه اجرایی ارجحیت دارد.

قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، با ریزینی بیشتری نسبت به قانون ملی شدن جنگل‌ها به تصویب رسیده و به عبارت دیگر، تکمیل‌کننده قانون ملی شدن جنگل‌هاست. بندهای الف و ب قسمت ۶ ماده ۱ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، تکرار مجدد تبصره ۳ ماده ۲ قانون ملی شدن جنگل‌های کشور است و قیده‌های اضافه شده از جمله بحث تعداد نهال

۱۰. کاتوزیان، مقدمه علم حقوق، پیشین، ۱۲۸-۱۲۹.

و ... فاقد هرگونه وضع قانون جدید و یا دارای بار معنایی وضع کننده است و از لحاظ قانون گذاری پذیرفته شده نیست.

در ماده ۵۶ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع، ابتدا مقنن مأموران سازمان جنگلبانی را مرجع تشخیص و بعد در اصلاحات بعدی وزارت منابع طبیعی را مرجع تشخیص معرفی کرده بود. با تصویب قانون تفکیک وظایف وزارتخانه های کشاورزی و جهاد سازندگی در تاریخ ۶۹/۶/۱۱ و استفسار به های آن و در نتیجه الحاق سازمان جنگل ها و مراتع به وزارت جهاد سازندگی سابق، امر ممیزی و تفکیک اراضی ملی تغییر کرد؛ در تاریخ ۷۱/۷/۵، در ماده ۲ قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور، مصوب شد که تشخیص منابع ملی و مستثنیات با وزارت جهاد سازندگی است. در سال ۱۳۷۹، با ادغام وزارتخانه های جهاد سازندگی و کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی تشکیل و کلیه وظایف و اختیارات دو وزارتخانه، به وزارتخانه جدید انتقال یافت که معمولاً وزیر جهاد کشاورزی ضمن حکم انتصاب رئیس سازمان جنگل ها و مراتع یا حکمی جداگانه، وظایف و اختیارات، تشخیص نوع اراضی مزبور را به وی تفویض و رئیس سازمان جنگل ها و مراتع نیز آن را به مدیران کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان ها تفویض می نماید.

۲- معیار نظریه سرچنگلبان

سرچنگلبان برای تشخیص اراضی ملی از غیر ملی، می بایست به ادله و مستندات استناد کند و نمی تواند به صرف مشاهده اراضی نظریه خود مبنی بر ملی بودن یا نبودن آن را اعلام دارد. بدیهی است این گونه تشخیص بدون پشتوانه مدارک و مستندات، عوارض منفی و عواقبی برای اداره منابع طبیعی، اشخاص و ارگان های دولتی به همراه دارد. به عنوان مثال، زمینی توسط سرچنگلبان بدون ادله و مستندات کافی، ملی اعلام می گردد و به تملک اداره منابع طبیعی درمی آید. به دلیل قرار گرفتن زمین مزبور در محدوده شهر در راستای اجرای قانون به اداره راه و شهرسازی واگذار می گردد و چون اداره تربیت بدنی شهر محل وقوع ملک، نیاز به زمین برای احداث استادیوم دارد، اداره راه و شهرسازی، زمین مزبور را به اداره تربیت بدنی به عنوان زیرمجموعه دولت واگذار می کند. مالکان با طرح دعوا در مراجع قضایی ذی صلاح، موفق به اخذ حکم ابطال نظریه سرچنگلبان به دلیل زارعی بودن زمین در سال ۴۱ و ابطال نقل و انتقالات بعدی می گردند و با طرح دعوی دیگر، بها روز را مطالبه می کنند؛ در مثال فوق، یک نظریه غیرکارشناسی منجر به ایجاد مشکلات عدیده ای شد، از جمله اینکه دولت می توانست از

اراضی ملی دیگری بدون پرداخت بها روز، برای احداث استادیوم استفاده کند و دوم اینکه ادارات مذکور ملزم به پرداخت هزینه‌هایی دادرسی، حق الزحمه کارشناسی و حق الوکاله وکیل در صورت داشتن وکیل می‌گردند. در صورت نداشتن وکیل نیز عمده وقت اداره حقوقی ادارات مربوط صرف پیگیری پرونده می‌شود.

نظریه سرچنگلبان از چنان اهمیتی در حقوق ایران برخوردار است که بر اساس رأی وحدت رویه شماره ۶۸۱ مورخ ۱۳۸۴/۷/۲۶ دیوان عالی کشور، زمین مورد تشخیص، حتی با داشتن سند رسمی به صرف قطعیت تشخیص، در مالکیت دولت درآمده و از مفهوم این رأی برمی‌آید که این تشخیص در حکم سند رسمی است و اختیار متولیان منابع طبیعی را در محاکم بیش از پیش کرده است.

جهت جلوگیری از این مشکلات، سرچنگلبان می‌بایست برای ارائه نظر خود معیارهای قانونی و فنی را به کار گیرد؛ این موضوع تبصره ۳ ماده ۲ قانون ملی شدن جنگل‌ها، معیار تشخیص ملی بودن اراضی زمان تصویب آن قانون یعنی ۲۷ دی‌ماه سال ۱۳۴۱ است و مرجع تشخیص می‌بایست تاریخ مزبور را ملاک قرار دهد نه زمان تشخیص را؛ زیرا بر اساس قواعد حقوقی این قانون و قوانین مرتبط، امری استثنایی است و باید در محدوده نص تفسیر گردد و برای تشخیص این امر در حال حاضر، با گذشت بیش از نیم قرن از آن تاریخ باید از تفسیر عکس‌های هوایی آن تاریخ و دیگر امارات قانونی برای روشن شدن قضیه کمک گرفت؛ مانند آمارهای زراعی سال‌های اولیه دهه چهل، نوع کاربردی اراضی که در اسناد مالکیت و یا صورت‌جلسه تحدید حدود قید گردیده، وضعیت زمین مثل جوب، نهرها و چاه‌های کشاورزی در اراضی آبی و دیگر ادله مانند در رهن قرار دادن نزد بانک کشاورزی در آن تاریخ که در پرونده بایگانی پلاک ثبتی در اداره ثبت اسناد و املاک موجود است.

معیار فنی برای تشخیص نوعیت زمین توسط سرچنگلبان بر اساس مواد قانونی بدین شکل است که ابتدا نقشه یو تی ام دقیق زمین را تهیه کرده و بعد از استعلام از سازمان نقشه‌برداری کل کشور و سازمان نقشه‌برداری ارتش، عکس‌های هوایی سال ۴۱ و در صورت نبود عکس آن سال، عکس سال‌های بعد را اخذ نماید. سپس با پیاده کردن دو نقشه یو تی ام و عکس هوایی، اقدام به تفسیر عکس‌های هوایی زمین مورد نظر نماید و در صورتی که در سال ۴۱، فاقد آثار کشت و زرع بود، باید این زمین را ملی اعلام نماید. همچنین سرچنگلبان می‌بایست این عکس و نقشه‌ها و نظریه تفسیری را ضمیمه نظریه تشخیص خود کرده و آن را در پرونده تشکیل شده بایگانی نماید. متأسفانه در بعضی مواقع سرچنگلبان تنها به دلیل داشتن شیب یا داشتن درخت و بوته در سال تشخیص، برخی اراضی را ملی اعلام کرده است که باعث

تضییع حقوق اشخاص شده و دولت را نیز متحمل هزینه می‌کند. خوشبختانه، قانون‌گذار، در سال ۹۴، در بند ۱ ماده ۴۵ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، عکس‌های هوایی سال ۱۳۴۶ را جزء مستندات قابل قبول دانسته است که این موضوع کمک بسیار مهمی به کشف حقیقت می‌کند.

۳- مسؤولیت غیر قراردادی سرچنگلبان

مسؤولیت هر شخص نسبت به جبران خسارت ناشی از اعمال خود، امری طبیعی و موافق قاعده است.^{۱۱} به این معنا که هرکس ضرر ناروایی به دیگری وارد کرد مسؤول جبران آن خواهد بود. در یک تقسیم‌بندی کلی مسؤولیت مدنی به دو شاخه قراردادی و غیرقراردادی یا ضمان قهری تقسیم می‌شود. در مسؤولیت قراردادی همیشه یک قرارداد معتبر بین طرفین وجود دارد که در صورت نقض قرارداد و عدم ایفای تعهد، متعهد مسؤولیت مدنی قراردادی پیدا می‌کند و باید خسارت وارده ناشی از نقض قرارداد را جبران نماید. در نقطه مقابل، مسؤولیت غیرقراردادی یا ضمان قهری زمانی مصداق پیدا می‌کند که یک نفر باعث خسارت دیگری شود؛ لکن هیچ‌گونه رابطه قراردادی بین طرفین وجود نداشته باشد؛ مانند فرضی که فردی در اثر بی‌احتیاطی در امر رانندگی باعث مصدومیت یک عابر پیاده می‌شود. در این مثال، تقصیر و بی‌احتیاطی راننده باعث خسارت عابر پیاده شده است؛ لکن هیچ‌گونه رابطه قراردادی بین طرفین وجود ندارد و راننده مقصر از باب مسؤولیت غیرقراردادی یا ضمان قهری باید خسارت وارده را جبران کند. مسؤولیت خارج از قرارداد بر طبق قانون مدنی، شامل غصب و آنچه در حکم غصب است، اتلاف، تسبیب می‌گردد.^{۱۲} غصب و اتلاف خارج از بحث مقاله حاضر هستند؛ غصب در زمانی مطرح می‌شود که فردی به نحو عدوانی و با قهر و غلبه بر مال غیر مسلط شود و اتلاف نیز زمانی مصداق می‌یابد که فردی به نحو مستقیم مال دیگری را تلف نماید. این دو عنوان در بحث مسؤولیت مدنی سرچنگلبان قابلیت طرح و بررسی ندارند؛ زیرا در صورت عمد یا تقصیر سرچنگلبان در ملی اعلام کردن یک زمین، این اقدام وی با توجه به تعاریف فوق با عناوین غصب و اتلاف قابل تطبیق نیست؛ بلکه موضوع مسؤولیت سرچنگلبان در صورت تشخیص نادرست، مشمول عنوان تسبیب می‌باشد. در تسبیب برخلاف اتلاف؛ فرد به‌طور مستقیم مال دیگری را تلف نمی‌کند بلکه سببی درست می‌کند که آن سبب باعث ضرر فرد

۱۱. ناصر کاتوزیان، الزام‌های خارج از قرارداد، جلد اول (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۱)، ۳۴.

۱۲. سید حسین امامی، حقوق مدنی، جلد اول (تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۵)، ۳۵۷.

دیگری می‌شود. تسبیب و اتلاف در منابع فقهی که منشأ اقتباس قوانین در ایران است مورد بحث و بررسی فقها قرار گرفته و اولین بار در قرن پنجم هجری قمری، در آثار فقهایی مانند شیخ طوسی موضوع اتلاف و تسبیب مطرح شده است.^{۱۳} ارکان مسؤولیت مدنی ناشی از تسبیب در حقوق ایران، معمولاً از سه رکن ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه سببیت تشکیل می‌شود.^{۱۴} مفهوم ضرر، شامل هر نقص و کاستی که بر مال و حقوق مالی و جسمی و حیثیتی به شکل ناروا وارد شود می‌گردد.^{۱۵} این تعریف با تعاریف برخی فقها تا حدودی شباهت دارد.^{۱۶} فعل زیان‌بار رکن دوم مسؤولیت مدنی غیرقراردادی است. برای تحقق این رکن فعل زیان‌بار باید ناهنجار و ناشایست باشد و تقصیری صورت گرفته باشد^{۱۷} و در نهایت، باید بین ورود خسارت و فعل زیان‌بار رابطه سببیت وجود داشته باشد؛ به این معنا که اگر فعل زیان‌بار رخ نمی‌داد خسارتی هم وارد نمی‌شد. تعیین سبب و احراز رابطه سببیت از موارد بسیار پیچیده حقوقی و قضایی است، در رابطه سببیت، ممکن است عوامل متعددی اعم از طبیعی و انسانی و فعل یا ترک فعل نقش داشته باشد. در چنین شرایطی باید تشخیص داده شود خسارت مستند به کدام عامل یا عوامل است.^{۱۸} شایان ذکر است که برخی فقها در خصوص مسؤولیت ناشی از تسبیب ادعای اجماع نیز کرده‌اند.^{۱۹} هر چند در بین فقها در تعریف تسبیب اختلاف نظر است؛^{۲۰} لکن از نظر قواعد حقوقی زمانی که فردی موجب ایجاد سببی می‌شود که آن سبب باعث خسارت غیر می‌شود باید خسارت وارده را جبران کند. البته مشروط بر اینکه آن سبب توأم با تقصیر باشد. تقصیر، بر اساس ماده ۹۵۳ قانون مدنی، اعم از تعدی و تفریط است. ماده ۹۵۱ قانون مدنی، در تعریف تعدی اعلام می‌دارد: «تعدی، تجاوز نمودن از حدود اذن یا متعارف است نسبت به مال یا حق دیگری.» و ماده ۹۵۲ آن قانون، تفریط را این‌گونه تعریف می‌کند: «تفریط عبارت است از ترک عملی که به موجب قرارداد یا متعارف برای حفظ مال غیر لازم است.» از نظر

۱۳. سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه- بخش مدنی (تهران: نشر علوم انسانی، ۱۳۹۹)، ۱۵۴.

۱۴. سید حسن صفایی و حبیب‌الله رحیمی، مسؤولیت مدنی تطبیقی (تهران: شهر دانش، ۱۳۹۷)، ۸۵.

۱۵. علیرضا باریکلو، مسؤولیت مدنی (تهران: میزان، ۱۳۹۴)، ۶۸.

۱۶. میرزا محمدحسین نائینی، منیة الطالب، جلد سوم (قم: النشر الاسلامی، ۱۴۱۸)، ۳۷۸.

۱۷. ناصر کاتوزیان، وقایع حقوقی (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۲)، ۵۸.

۱۸. ایرج بابایی، حقوق مسؤولیت مدنی و الزامات خارج از قرارداد (تهران: میزان، ۱۳۹۷)، ۸۳.

۱۹. صاحب جواهر نجفی صاحب جواهر، جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام، جلد سی و هفتم (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴)، ۴۶.

۲۰. سید علی حائری شاه باغ، شرح قانون مدنی (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۸)، ۳۱۷.

برخی حقوق دانان، این تقسیم‌بندی ناقص است؛^{۲۱} زیرا در این تقسیم‌بندی مرتکب غیر عمدی همانند مرتکب عمدی مسؤول است؛^{۲۲} اما در حال حاضر این تعریف قانونی از تقصیر در کلیه دعاوی مسؤولیت مدنی اعمال می‌شود. معیار تقصیر نیز رفتار یک انسان متعارف در همان شرایط وقوع فعل زیان‌بار است و داوری عرف برای احراز وجود یا نبود تقصیر مورد استفاده قرار می‌گیرد. عرف، ظرف حقوق و نوع تحقق آن در اجتماع است و در این صورت جزء منابع حقوق است؛^{۲۳} البته در اعمال تخصصی، عرف آن انسان متخصص ملاک است، نه افراد عادی.^{۲۴} در مقام تطبیق مباحث فوق بر بحث سرچنگلبان باید گفت اگر سرچنگلبان، بدون بررسی عکس‌های هوایی، اقدام به اظهار نظر کند و این نظریه نقض گردد؛ در صورت اثبات شرایط سه‌گانه فوق می‌توان برای جبران خسارت‌ها و ضررهای وارده به او رجوع کرد؛ در حقیقت وقتی سرچنگلبان بدون ملاحظه عکس‌های هوایی و مستندات کافی زمینی را ملی اعلام کند، این عمل او نوعی تفریط و مشمول ماده ۹۵۲ قانون مدنی است؛ زیرا حسب متعارف یا همان داوری عرف اظهار نظر در خصوص ملی یا خصوصی بودن زمین بدون ملاحظه عکس‌های هوایی نوعی تفریط در انجام وظیفه و موجد مسؤولیت است. در چنین شرایطی به نظر می‌رسد بر اساس قواعد تسبیب و مواد ۳۳۱ - ۳۳۵ قانون مدنی، شخص متضرر، می‌تواند به سرچنگلبان، رجوع نماید. در صورت اقامه دعوی مالک زمین علیه سرچنگلبان و اثبات شرایط سه‌گانه مسؤولیت مدنی که شرح آن گذشت به عنوان یک اصل کلی وی باید خسارت‌های وارده را شخصاً جبران کند. بر اساس ماده ۱۱ قانون مسؤولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹: «کارمندان دولت که به مناسبت انجام وظیفه خود چه عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی، خسارتی به اشخاص وارد کنند، خودشان شخصاً مسؤول هستند مگر اینکه خسارت مستند به عمل آنها نبوده و مربوط به نقص وسایل ادارات باشد.» این ماده مسؤولیت جبران خسارت را در درجه اول متوجه کارمند عامل زیان کرده است مگر اینکه ثابت شود خسارت وارده ربطی به کارمند نداشته و معلول نقص وسایل اداره مورد نظر بوده است. بر اساس این ماده، دولت به ندرت در قبال اعمال کارمندان خود

۲۱. عبدالمجید امیری قائم‌مقامی، حقوق تعهدات، جلد اول (تهران: میزان، ۱۳۸۵)، ۱۸۹.

۲۲. سید مرتضی قاسم‌زاده، مبانی مسئولیت مدنی (تهران: میزان، ۱۳۸۷)، ۷۷.

۲۳. محمود سلجوقی، نقش عرف (تهران: میزان، ۱۳۹۳)، ۵۳.

۲۴. علیرضا یزدانیان، حقوق مدنی حقوق تعهدات قواعد عمومی مسئولیت مدنی با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، جلد اول

(تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷)، ۴۱۷.

مسئولیت پیدا می‌کند؛^{۲۵} و از این حیث این ماده قانونی قابل انتقاد است.^{۲۶} این انتقاد به نحو جدی وارد است؛ زیرا نخست در بسیاری از موارد تعیین اینکه خسارت وارده در نتیجه تقصیر کارمند رخ داده یا در نتیجه نقص وسایل اداره بوده بسیار مشکل است؛ از طرفی در صورتی که کارمند مسؤول جبران خسارت شناخته شود ممکن است توان و بضاعت مالی کافی برای جبران خسارت را نداشته باشد. برای حل این مشکل همان‌طور که برخی حقوق‌دانان پیشنهاد کرده‌اند، بهتر است تقصیرات متعارف و معمولی کارمند به پای دستگاه نوشته شود؛^{۲۷} و کارمندان دستگاه‌های دولتی فقط در صورت ارتکاب تقصیر سنگین یا عمد در ایراد خسارت مسؤول شناخته شوند.

۴- مراجع اعتراض به نظریه سرچنگلبان در حقوق ایران

در نظریه‌ای که سرچنگلبان در خصوص کاربری ملی یا کشاورزی اعلام می‌دارد، ممکن است که بی‌دقتی و یا اشتباهی صورت گرفته و سبب تضییع حقوق اشخاص گردد. قانون‌گذار برای جلوگیری از این موضوع امکان اعتراض به این نظریه را پیش‌بینی کرده است؛ از این‌رو ابتدا باید مرجع صالح به رسیدگی را شناخت و بعد طرح دعوا کرد.

در سیستم قضایی ایران، برای رسیدگی به دعاوی، مراجع مختلف و سازمان قضایی تقریباً پیچیده و وسیعی پیش‌بینی شده است. در یک تقسیم‌بندی کلی این مراجع را می‌توان به مراجع حقوقی و کیفری و اداری تقسیم کرد. مراجع حقوقی برای رسیدگی به تمام اختلافاتی که جنبه مدنی دارد صالح به رسیدگی است. جنبه مدنی به این معنا است که اختلاف حادث شده بین شهروندان عادی حادث شده و این اختلاف در قوانین به عنوان جرم شناسایی نشده باشد؛ مانند اینکه شخص الف مدعی شود که مبلغ یک میلیارد بابت فروش یک خانه از شخصی طلب دارد و آن را مطالبه نماید. مراجع کیفری برای رسیدگی به جرم و تعقیب متهم و اجرای مجازات صالح هستند و بالاخره مرجع اداری برای رسیدگی به دعاوی ناشی از اداره کشور که بین مردم عادی و دولت بروز می‌کند صالح به رسیدگی است و در رأس این مراجع دیوان عدالت اداری قرار دارد. در مقام تطبیق این موضوع بر موضوع مقاله باید گفت دعوی مالک زمین بر علیه سرچنگلبان برای مطالبه خسارت ناشی از تشخیص اشتباه جنبه مدنی دارد؛ بنابراین در صلاحیت مراجع حقوقی است. در خصوص مراجع حقوقی نیز باید توجه داشت که در یک تقسیم‌بندی

۲۵. کاتوزیان، الزام‌های خارج از قرارداد، مسئولیت مدنی، پیشین، ۵۹.

۲۶. رضا موسی زاده، حقوق اداری (۱-۲) (تهران: میزان، ۱۳۸۳)، ۲۵۵.

۲۷. منوچهر طباطبائی مؤتمنی، حقوق اداری (تهران: سمت، ۱۳۸۴)، ۳۸۸.

کلی، این مراجع به مراجع عمومی و اختصاصی تقسیم می‌شوند. بر اساس ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، دادگاه عمومی حقوقی صلاحیت رسیدگی نخستین به کلیه دعاوی و امور حقوقی را دارد، مگر در مواردی که قانون مرجع دیگری تعیین کرده باشد. صلاحیت دادگاه عمومی عام و اصل بر آن است، به این معنی که صلاحیت رسیدگی به کلیه دعاوی و امور حقوقی را دارد، مگر آنهایی که در صلاحیت مراجع دیگر قرار گرفته باشد و در نتیجه لزومی ندارد دادگاه عمومی در رأیی که صادر می‌کند به قانونی که رسیدگی به آن دعوی یا شکایت یا امر خاص را در صلاحیت مرجع مزبور قرار داده است، استناد نماید.^{۲۸} در دادگاه عمومی حقوقی، اصل وحدت دادرس و اصل تمامیت دادرسی حاکم است، به این معنا که سراسر فرآیند پرونده از ابتدا تا انتها توسط یک دادرس رسیدگی شده و رسیدگی اصولاً تا صدور رأی قاطع ادامه می‌یابد.^{۲۹} مرجع اختصاصی یا استثنایی، مرجعی است که صلاحیت رسیدگی به هیچ امری را ندارد، جز آنچه آشکارا و به موجب قانون در صلاحیت آن قرار گرفته باشد؛^{۳۰} در خصوص اعتراض به نظریه تشخیص سرچنگلیان، دو مرجع در قانون پیش‌بینی شده است؛ یکی دادگاه عمومی حقوقی که مرجعی عمومی است و دیگری هیأت اراضی اختلافی قانون جنگل‌ها و مراتع که در عرف قضایی به کمیسیون ماده واحده معروف است و یک مرجع اختصاصی محسوب می‌شود. اگر اشخاص ذی‌نفع تا تاریخ ۹۴/۵/۲۶، به تشخیص سرچنگلیان اعتراض نمایند این اعتراض در کمیسیون ماده واحد مورد رسیدگی قرار می‌گیرد؛ اعضای این کمیسیون عبارتند از مسؤول اداره جهاد کشاورزی، مسؤول اداره منابع طبیعی، عضو هیأت واگذاری زمین، یک نفر قاضی و دو نفر از اعضای شورای اسلامی. کمیسیون مربوطه با ثبت اعتراض و تعیین وقت نسبت به بررسی دلایل و مدارک رسیدگی نموده و اقدام به صدور رأی می‌کنند. این رأی قابل اعتراض در دادگاه عمومی حقوقی بوده و سپس قابل تجدیدنظرخواهی در دادگاه تجدیدنظر استان می‌باشد.^{۳۱}

بر اساس ماده ۹ قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی مصوب ۱۳۸۹/۴/۲۳، از یک سال بعد از تاریخ تصویب این قانون که در بند ۱ ماده ۴۵ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، مصوب سال ۹۴، ظرف مدت یک سال، به پنج سال افزایش یافت، یعنی تا مورخ ۹۴/۵/۲۶، کمیسیون ماده واحده صلاحیت پذیرش دعاوی اعتراض به تشخیص سرچنگلیان را دارند

۲۸. عبدالله شمس، آیین دادرسی مدنی، جلد اول (تهران: دراک، ۱۳۸۴)، ۶۵.

۲۹. گودرز افتخار جهرمی و مصطفی‌السان، آیین دادرسی مدنی، جلد اول (تهران: دور اندیشان، ۱۳۹۶)، ۱۳۳.

۳۰. حمید ابهری، آیین دادرسی مدنی ۲ (تهران: مجد، ۱۳۹۶)، ۱۲۴.

۳۱. مرتضی یوسف زاده، آیین دادرسی مدنی (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۴)، ۵۲.

و رأی وحدت رویه دیوان عالی کشور به شماره ۷۵۰ مورخ ۹۵/۵/۵، نیز مؤید همین موضوع است.^{۳۲} بر اساس تبصره ۱ ماده ۹ قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی ۱۳۸۹ و اصلاحیه سال ۱۳۹۴، دعوایی که بعد از تاریخ ۲۶/۵/۹۴، نسبت به نظر سرچنگلبان تحت عنوان اثبات مالکیت، مطرح گردد، در صلاحیت شعبه ویژه رسیدگی در دادگاه‌های عمومی حقوقی است. این شعب ویژه از سوی رئیس قوه قضائیه تعیین و ایجاد می‌شود. پس در حال حاضر دو مرجع ابتدایی برای آغاز طرح دعوا وجود دارد، یکی کمیسیون ماده واحده و دیگری دادگاه عمومی حقوقی با انتخاب رئیس قوه قضائیه.

نتیجه‌گیری

تشخیص سرچنگلبان در خصوص ملی بودن اراضی، از اهمیت خاصی برای دولت و اشخاص برخوردار است. این نظریه، آثار و تبعاتی ممکن است به بار بیاورد که به حقوق دولت و اشخاص لطماتی وارد کند. برای جلوگیری از این مشکلات باید راهکاری اندیشید که دارای ضمانت اجرا باشد تا سرچنگلبان در ارائه نظریه مرتکب سهل‌انگاری و بی‌مبالاتی نشود؛ در این راستا ضروری است که ابتدا قانون‌گذار، سرچنگلبان را به ارائه نظریه همراه با دلایل و مستندات ازجمله ارائه تفسیر عکس هوایی سال ۴۱، (در صورت نبود عکس در سازمان نقشه‌برداری کشور یا سازمان نقشه‌برداری ارتش، عکس‌های سال‌های بعد) زمین مورد بحث، ملزم نماید و در صورت عدم ارائه مستندات، نظریه از سرچنگلبان پذیرفته نشود. همچنین سرچنگلبان باید در نظریه مورد بحث، تنها به شرایط زمین، در سال ۴۱، توجه کند و شرایط موجود ازجمله شیب زمین، نوع خاک و پوشش گیاهی زمین در حال حاضر را مدنظر قرار ندهد. این موضوع به نظر جز با تفسیر عکس‌های هوایی آن سال، امکان‌پذیر نیست. بدیهی است در این راستا

۳۲. بر اساس تبصره یک ماده ۹ قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی مصوب ۲۳/۴/۱۳۸۹ «اشخاص ذی‌نفع که قبلاً به اعتراض آنان در مراجع ذی‌صلاح اداری و قضایی رسیدگی نشده باشد، می‌توانند ظرف مدت یک سال پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون نسبت به اجرای مقررات اعتراض و آن را در دبیرخانه هیأت موضوع ماده واحده قانون تعیین تکلیف اراضی اختلافی موضوع ماده ۵۶ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۲۹/۶/۱۳۶۷ شهرستان مربوط ثبت نمایند...» و مطابق بند ۱ ماده ۴۵ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور مصوب ۱/۲/۱۳۹۴ عبارت «ظرف مدت یک سال» در تبصره یک ماده ۹ [قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی مصوب ۲۳/۴/۱۳۸۹] به «ظرف مدت ۵ سال پس از تصویب این قانون» اصلاح شده است؛ بنابراین، مستفاد از تبصره اصلاحی مورد اشاره، صلاحیت هیأت موضوع ماده واحده یادشده پس از انقضای یک سال نیز استمرار یافته است و با استمرار صلاحیت هیأت مزبور از تاریخ تصویب قانون اخیرالذکر تا انقضای پنج سال رسیدگی به پرونده‌هایی که ظرف مدت مذکور در مرجع قضایی مطرح گردیده و منتهی به صدور رأی قطعی نشده باشد، در صلاحیت هیأت یادشده خواهد بود.

برگزاری کلاس‌های آموزش قوانین و مقررات مرتبط با بحث تشخیص، در ضمن خدمت، به افزایش دانش علمی و حقوقی جنگلبانان کمک زیادی خواهد کرد و احتمال اشتباه را کاهش خواهد داد. در بُعد قانون‌گذاری نیز با وجود مواد و اصول عام مسؤولیت مدنی مبنی بر الزام عامل هر خسارتی به جبران آن، می‌بایست در قوانین، به صراحت مسؤولیت مدنی سرچنگلبان و نیز حق رجوع دولت جهت مراجعه به سرچنگلبان، برای جبران ضرر و زیان وارده به دولت پیش‌بینی شود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی
کتاب

- ابهری، حمید. آیین دادرسی مدنی ۲. تهران: مجد، ۱۳۹۶.
  - افتخار جهرمی، گودرز و مصطفی‌السان. آیین دادرسی مدنی. جلد اول. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
  - امامی، سید حسن. حقوق مدنی. جلد اول. تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۵.
  - امیری قائم‌مقامی، عبدالمجید. حقوق تعهدات. جلد اول. تهران: میزان، ۱۳۸۵.
  - بابایی، ایرج. حقوق مسؤلیت مدنی و الزامات خارج از قرارداد. تهران: میزان، ۱۳۹۷.
  - باریکلو، علیرضا. مسؤلیت مدنی. تهران: میزان، ۱۳۹۴.
  - جعفری لنگرودی، محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش، ۱۳۸۳.
  - جعفری لنگرودی، محمد جعفر. مقدمه علم حقوق. تهران: گنج دانش، ۱۳۹۳.
  - حائری شاه باغ، سیدعلی. شرح قانون مدنی. تهران: گنج دانش، ۱۳۹۸.
  - سلجوقی، محمود. نقش عرف. تهران: میزان، ۱۳۹۳.
  - شمس، عبدالله، آیین دادرسی مدنی. جلد اول. تهران: دراک، ۱۳۸۴.
  - صفایی، سیدحسن و حبیب‌الله رحیمی. مسؤلیت مدنی تطبیقی. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۷.
  - طباطبائی موتمنی، منوچهر. حقوق اداری. تهران: سمت، ۱۳۸۴.
  - علامه طباطبائی، سید محمد حسین. ترجمه تفسیر المیزان. جلد نهم. ترجمه محمدباقر موسوی همدانی. قم: جامعه مدرسین، ۱۳۷۴.
  - عمید، حسن. فرهنگ عمید. تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۷.
  - قاسم‌زاده، سید مرتضی. مبانی مسؤلیت مدنی. تهران: میزان، ۱۳۸۷.
  - کاتوزیان، ناصر. الزام‌های خارج از قرارداد، مسؤلیت مدنی. جلد اول. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
  - کاتوزیان، ناصر. مقدمه علم حقوق. تهران: سهامی انتشار، ۱۳۸۳.
  - کاتوزیان، ناصر. وقایع حقوقی. تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۲.
  - محقق داماد، سید مصطفی. قواعد فقه - بخش مدنی. تهران: نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۹.
  - مدنی، سید جلال‌الدین. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی. تهران: نشرهمراه، ۱۳۷۰.
  - مفضل بن عمر. شگفتی‌های آفرینش (توحید مفضل). ترجمه نجف علی میرزایی. قم: انتشارات هجرت، ۱۳۷۷.
  - موسی زاده، رضا. حقوق اداری (۱-۲). تهران: میزان، ۱۳۸۳.
  - یزدانیان، علیرضا. حقوق مدنی حقوق تعهدات قواعد عمومی مسؤلیت مدنی با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه. جلد اول. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷.
  - یوسف زاده، مرتضی. آیین دادرسی مدنی. تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۴.
- مقالات
- فاکر میبدی، محمد. «تفسیر مقارن آیه شریفه خمس». مجله مطالعات تفسیری. ۱۰(۱۳۹۱): ۷-۳۰.
- ب) منابع عربی
- ابن شعبه، حسن بن علی. تحف العقول عن آل الرسول (ص). قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴.
  - نائینی، میرزا محمد حسین. منبیه الطالب. جلد سوم. قم: النشر الاسلامی، ۱۴۱۸.
  - نجفی، صاحب جواهر، محمدحسن. جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام. جلد سی و هفتم. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴.

This Page Intentionally Left Blank